
KOPČA SA STVARNOŠĆU

DRINKA GOJKOVIĆ

Pitanja postavlja Dejan Ilić

U februaru 1998. objavili ste u časopisu „Reč” tekst „Za početak skica” u kom ste izneli u to vreme, a ništa manje i danas, izuzetno zanimljivu tvrdnju. Naime, napisali ste da koalicija „Zajedno” nije opstala, te da ni protest nije uspeo, jer nije postojala tačka integracije. Prema vašem mišljenju, taj integrativni element trebalo je da bude „raščišćavanje guste magle nacionalizma i rata”. Upravo to bi bila, obrazlagali ste dalje, polazna tačka za „ubedljivo razgraničenje” sa vlašću koja se želela skinuti. Gotovo dve godine kasnije smena vlasti ipak se dogodila, ali je ponovo izostao u vašoj argumentaciji ključni element. Da li vam se iz današnje perspektive naskladne pameti čini da ste u analizi događaja iz 96. i 97. u nečemu pogrešili, ili nam izostajanje ubedljivog razgraničenja zasnovanog na utvrđivanju odgovornosti za ratove vođene u poslednjih deset godina nešto govori o prirodi oktobarskih promena?

Između ovih dveju situacija postoje i sličnosti i razlike. Slični su bili ogromno nezadovoljstvo ljudi u Srbiji i snažna želja za promenom, a različito je sve ostalo. U zimu 1996/7. nezadovoljni građani otpočeli su aktivni javni protest, za koji im je – da bi bio politički produktivan – bio neophodan politički reprezentant. Koalicija „Zajedno” bila je ad hoc odgovor na tu potrebu. Koalicionisti, troje stranačkih vođa koji su se za tu priliku udružili, jesu bili svesni da će protest propasti bez političkog reprezentanta, i to prazno mesto uspeli su da popune. Ali nisu bili svesni koliko je nedovoljno da samo popunjavaju mesto. Plivali su „na talasu narodnog nezadovoljstva”, unoseći u njega svoju pojedinačnu političku ambiciju (izuzimam Vesnu Pešić) umesto zajedničke ideje o tome šta bi zahtevana promena režima trebalo da donese. E sad, šta je ta ideja mogla biti? U tekstu koji pominjete napisala sam da bi bilo najlogičnije da je to bila ideja radikalnog raskida s Miloševićevom nacionalističkom i ratnom politikom. Najlogičnije zato što je takva politika bila glavni problem Srbije s Miloševićem. U odnosu na nju, izborni i/ili privrednilopovluk predstavljaju ogrešenja znatno nižeg reda. Koalicija „Zajedno” imala je jedinstvenu priliku da izvede Srbiju iz „zlog kruga” nacionalizma i rata. Mogla je da stavi pod lupu politički aspekt – koliko je taj zli krug koštao sa-

mu Srbiju, i moralni – koliko je koštao one s kojima je Srbija ratovala iako deklarativno nije bila u ratu. Mogla je to izvesti u isti mah smireno i elegantno, odlučno i neopozivo, bez nacionalnog samooptuživanja, ali postavljajući ključna pitanja. Za to su, međutim, koaliciji „Zajedno” nedostajali politička zrelost i političko samopouzdanje. Ili prosto, uviđanje da nacionalizam i ratovanje nikako nisu cvet koji vredi zadenuti za rever nacije. Takav stav bio bi optimalna tačka integracije unutar koalicije i prirodno bi nametao koncept političke prakse sasvim različite od miloševićevske. To bi bio pravi istorijski zaokret.

Raskid s nacionalizmom i ratom svakako je bio cilj najvredniji truda, ali nije morao da bude jedini. Integraciona tačka – osim što je u nekom vidu morala postojati – mogla je da bude i neka manje ambiciozna, a dovoljno suvisla, ozbiljna i dalekosežna politička ideja. Pošto čak ni ta manje ambiciozna varijanta nije postojala, u zimu 1996/7. nije ni moglo doći do promene, i zato koalicija „Zajedno” ne ulazi u istoriju, nego samo u hronologiju.

Peti oktobar, međutim, ulazi u istoriju. U tom preokretu, DOS je imao aktivnu a ne reaktivnu ulogu. Iznutra strukturisan i homogen koliko je to nužno, aktivirao je latentnu, ali u tom trenutku već i dosta rezigniranu žudnju populacije za promenom. U septembarskim događajima integraciona tačka i unutar DOS-a, i među građanstvom, bila je, pre svega: Sad Ili Nikad! DOS se nije mnogo izjašnjavao o protekloj ratno-nacionalističkoj deceniji Srbije, ali je bilo jasno da, bude li osvojio vlast, neće moći – donoseći opštu demokratizaciju – da obesmišljava tematizovanje „rđave prošlosti” onako kako je to

bio slučaj u vremenu miloševićizma. I da će, u određenoj meri, u toj tematizaciji morati da učestvuje i sam.

Naravno, može se raspravljati o tome da li je linija razgraničenja, koja, po mom mišljenju, jasno postoji, isprekidana umesto kontinuirana, pošto paket zvani „nacionalizam i rat/ovi” stoji pred nama i dalje jedva raspakovan, ali ne i stvarno otvoren. Čitav svet od nas očekuje da se „suočimo s istinom”, da sami sebi postavimo pitanje svoje krivice, da progovorimo o zločinima koje su – od Hrvatske do Kosova – počinili Srbi. Predsednik Koštunica je u nekoliko navrata, više u inostranstvu nego kod kuće, ali i kod kuće, pominjao ta najteža pitanja. Mnogi mu žestoko zameraju što smesta nije dao i odgovor. Ministri u njegovoj, saveznoj vladi, međutim, počinju da ga daju, svakako ne na svoju ruku i za svoj groš. Ministar pravde Momčilo Grubač i ministar spoljnih poslova Goran Svilanović nekoliko puta su govorili o osnivanju takozvane komisije za istinu. Nije još jasno kakav bi oblik takva komisija trebalo da ima, jer se ready-made modeli prosto ne mogu preuzimati. Onaj ko misli da sve to ide presporo treba da se seti da od petog oktobra još nije prošlo ni tri meseca. Za tako važna pitanja potrebno je, na prvom mestu, imati pravno stabilizovanu državu, što mi u ovom trenutku još nemamo. Kad se pravna stabilnost uspostavi, savezna vlada i savezni predsednik moraće, pre svega, da nađu modus za saradnju s Međunarodnim tribunalom u Hagu. Ne sumnjam da će ga naći.

Ali, naravno, nije u pitanju samo to. Kad se govori o prirodi oktobarskih promena, uglavnom mislimo na status nacionalizma i nacionalista u našem današnjem društvu, jer su

oni dali pretekst i opravdanje za ratove. Te se, tako, pitamo kakva je korist od promena ako je nacionalizam ostao neokrnjen. To pitanje ima dva kraja – koliko je nacionalizam okrnjen među srpskim stanovnicima Srbije, odnosno koliko je okrnjen među njenim elitama. Što se tiče stanovništva, ne verujem da je neki svevažeći odgovor mogućan, ali koliko vidim, i za Srbe uglavnom važi isto što i za Hrvate, kako ih je nedavno opisao „devedeset dvojkina” dopisnik iz Zagreba: ne brinu o nacionalizmu, nego o tome da počnu bolje da žive. Odavno mi se čini da je nacionalistička strast među takozvanim običnim narodom u Srbiji uveliko jenjala. Što se tiče elita, mnogo je manje razloga za radost. U okviru institucija kulture ne dovodi se u pitanje nacionalistički javni diskurs, ni onaj iz prošle epohe, a ni ovaj savremeni, koji nije manje retardirajući. Umesto Bečkovića, sad imamo Dušana Kovačevića, kod koga se, u opisu Srba, na isti način kao kod Bečkovića nekad, mešaju pogruženost i megalomanija (recimo: „bićemo veliki koliko budemo shvatili da smo mali” – šta god to značilo). Još jedan primer: slučaj Udruženja književnika. Od 150 pisaca koji traže smenu uprave, niko ni da pomene nacionalističko mahnanje u Francuskoj 7, 1987–2000. To, kao tema ne postoji. Ukratko, posle oktobarske promene nacionalizam nije javno diskvalifikovan i delegitimizovan. Nadam se da će se to ipak dogoditi, takoreći „u hodu demokratije”.

Bili ste veoma aktivni u objašnjavanju događaja sa prostora bivše Jugoslavije čitaocima s nemačkog govornog područja koji nisu bili previše upućeni u naše nepravilike. Koliko je meni poznato, uglavnom ste se trudili da razobličite neke od najčešćih predrasuda i opštih mesta u vezi sa Srbijom i Srbima. Tako ste

pisali i o antiratnom pokretu u Srbiji, kao i o ovde objavljenim knjigama o ratnim zločinima koje su počinile srpske oružane jedinice. Jedna od reakcija na vaše tekstove bila je i ogorčena primedba da nije dovoljno nekoliko knjiga da se sa Srba spere ljaga ratnih zločina. Šta bi, prema vašem mišljenju, bilo dovoljno, i kakva bi trebalo da bude uloga „knjiga” u svemu tome?

Knjige, obično se kaže, ne menjaju svet. Može biti. Ali ipak unose u svet nekakvo znanje i stvaraju, podržavaju, pojačavaju izvesno raspoloženje, pa i političko. Mislim da je i te kako važno što se u Srbiji tokom ratnih godina pisalo i objavljivalo „protiv struje”. Da su ti tekstovi bili zabranjivani, a njihovi autori proganjani, osuđivani, mučeni, tržišna cena (i napolju, i kod nas) sigurno bi im bila veća. Ali vrednost bi im bila ista – tačno onolika koliko istine i pameti oni unose u svet kojem su ponuđeni.

Što se tiče spiranja ljage: jedan jedini Jaspers napisao je 1945. godine *Pitanje krivice*. Svakako ne bismo očekivali da Nemci, svi do jednog, napišu neku svoju verziju. Jaspersova knjiga ima i reprezentativnu, simboličku, a ne samo faktičku saznavno-filozofsku vrednost. Isto važi za knjige koje su ovde objavljivane „protiv struje”. Ja jedino mislim da bi tvorci tih knjiga i predstavnici tog kritičkog mišljenja trebalo da se jače nametnu današnjoj javnosti.

Čini se da je u poslednje vreme sve jača težnja da se za sva zla koja su se dogodila u proteklih deset godina optuži jedan čovek – Slobodan Milošević – i jedna ideologija – komunistička. S drugih strana stižu nam opomene da nije Slobodan Milošević sam jurio i progonio, recimo, Albance na Kosovu, kao i da je teško stavove koje su tokom trinaest godina zvanično zastupale srpske vlasti usaglasiti sa jednom komunističkom ideologijom. U vezi sa oba ova pitanja i sami ste često izražavali oprez

naglašavajući da je čovekova odgovornost – dakle, lična odgovornost svakog pojedinca – njegova kvalifikacija za demokratiju, kao i da stari, „već uveliko ulubljeni štit antikomunizma” nije više od velike koristi. Iza kog štita bismo danas mogli da se sklonimo i od čega bi zapravo trebalo da se štitimo?

Nisam izražavala oprez, nego direktno protivljenje interpretacijama da je za sve kriv „komunizam”. Da li je Milošević u dubini duše komunist, ili ne, ne znam i ne zanima me, ali mislim da je za proteklih 13 godina njegove vlasti ipak postalo jasno da je njegova politička praksa totalno eklektička – šta god donosi uspeh, dobro je došlo. On je operacionalizovao nacionalizam takoreći savršeno. Ali, samo operacionalizovao! Jer, nekakav ozbiljniji nacionalista on takođe nije bio. Jednom sam čula kako Piter Galbrajt, bivši američki ambasador u Hrvatskoj, priča koliko se zapanjio kad je upoznao Miloševića u Dejtonu: „Njemu nije bilo stalo ni do velikog srpskog naroda, ni do velike Srbije, jedino o čemu je brinuo jeste veliki Slobodan... Domaće iskustvo govori upravo to.

Što se tiče komunizma, zanima me svaka analitička kritika i mislim da razloga za nju ima više nego dovoljno. Ali, takva je kritika retka. Bacanje drvla i kamenja na „komunizam” je, naprotiv, samo prikriveno traženje alibija za užase poslednje decenije i besplatno ulepšavanje sopstvenog moralnog lika. Jaka je sklonost u našoj javnosti da se komunizam okrivljava za sve jake naše doba, a vrlo slaba da se nacionalizam okrivi za grehe tog doba. Pametni ljudi to su odavno приметili, i javno rekli.

Naravno da je odgovornost kvalifikacija za demokratiju. Kakva odgovornost? Pa pre svega ona koja podrazumeva da znam šta hoću da menjam u društvu u kojem živim, kako bi

moj sopstveni život bio pristojan i normalan. To se zaista tiče svakog pojedinca. Ako ne znam šta treba da menjam, verovatno ništa neću ni promeniti, osim, eventualno, nalepnice. I onda, eto štete.

Ne mislim da danas treba da se sklanjamo iza bilo kakvog štita. Naprotiv, pre treba – po mom mišljenju, bez afekata, bez optuživanja i samooptuživanja, bez apriornog moralisanja – da uspostavimo *javno znanje* o svemu što se događalo za vreme miloševićizma. Naravno da nije sm sam „jurio Albance po Kosovu”. Ali nisu ni svi koji su, kao vojska i policija, bili na Kosovu, samim tim stali u red zločinaca. Utvrditi ko je činio zločine, staviti to pred javnost kao obavezujuću činjenicu – to će, za početak, biti dovoljno.

Od nečega sigurno treba i da se štitimo. Pre svega od tendencije da se „pravimo ljudi”. A pravimo se ljudi dokle god – kao što je činio i sam Milošević – nastojimo sebe da definišemo pre svega preko „slike neprijatelja”, kako god tog neprijatelja zvali.

Sve vreme oružanog sukoba na Kosovu, a i kasnije tokom intervencije NATO-a, bili ste u kontaktu sa pojedinim albanskim piscima. U tom smislu, vi ste jedna od retkih ovdašnjih intelektualaca koji su makar i delimično upoznati sa kulturnom scenom Albanaca sa Kosova. Kako je taj kontakt izgledao onda, a kakav je danas?

Nisam, nažalost, ni najmanje upoznata sa kulturnom scenom kosovskih Albanaca. Nemam, nažalost, pojma o njoj. Početkom devedesetih imala sam želju da u *Mostovima*, časopisu koji uređujem, objavim nešto iz kosovsko-albanske književnosti. Pošteno priznajem: nisam znala ni koga, na Kosovu, mogu da pitam o tome. Tako

su *Mostovi* objavili samo jednu zanimljivu priču Baškima Šehua, albansko-albanskog, a ne kosovsko-albanskog pisca.

Tokom leta 1999, upoznala sam, na raznim konferencijama u Nemačkoj, nekolicinu mlađih pisaca sa Kosova. Naš kontakt bio je pre nagoveštaj mogućnosti za kontakt. U jednoj drugoj prilici, nije mi pošlo za rukom da ih motivišem da učestvuju na međunarodnom skupu „Istine, odgovornosti i pomirenja”, koji je Radio B2-92 organizovao u martu ove godine u Ulcinju.

Kosovsko-albanski intelektualci, koliko sam mogla da primetim iz retkih kontakata, očekuju, ili traže, od svojih srpskih kolega da se – upotrebiću malopredloženi izraz – ne prave ljudi, pogotovu kad je reč o proleću 1999. na Kosovu. Da ne poriču i ne minimalizuju patnje i stradanja kosovskih Albanaca u tom vremenu, niti represivnost miloševićevske politike od samog početka. U pravu su. U proleće 1999, upoznala sam u Bostonu dvojicu momaka, jednog bosanskog Muslimana, i jednog kosovskog Albanca. Bošnjak je, govoreći o mogućnim srpsko-bosanskim odnosima, insistirao na izvinjenju. Albanac je, međutim, rekao: „Ne tražim nikakvo izvinjenje, tražim samo da se zna šta se na Kosovu desilo.” Vrlo mi je blizak takav stav. Ne verujem u smisao toliko često i toliko olako pominjanog izvinjenja, osim ako ono treba da posluži kao sredstvo za novo pozicioniranje moći. Ali i te kako verujem u smisao uspostavljanja javnog znanja o nedelima. Kao, uostalom, i o delima. Javno znanje jedino je što stvarno obavezuje.

Radovalo bi me, u tom kontekstu, kad bi bilo moguće da kosovsko-albanski intelektualci upute snažan prigovor i nacionalizmu

u svom društvu. Kako kaže Slobodan Šnajder: „Nema nježnog nacionalizma”, i današnje Kosovo samo je još jedan u nizu dokaza za to. Iz današnje perspektive izgleda, međutim, da za pomenuti prigovor neće biti volje dok se ne stvori nezavisna kosovsko-albanska država. Ali, tada će, možda, taj prigovor imati mnogo manje smisla nego što bi ga imao sada. Očigledno, u pitanju su dva zahteva koji su u konfliktu jedan s drugim, koji se, kako stvari stoje, uzajamno isključuju. Nažalost.

Kada ste pisali o javnom mnjenju u Srbiji upotrebili ste metaforu dobijenu doslovnim prevodjenjem nemačke reči Realitätsverlust – gubitak realnosti. Da li mislite da su intelektualci u Srbiji u uslovima tranzicije uspeali konačno da pronađu „kopču koja bi ih povezala sa realnošću”? I šta bi ta kopča zapravo trebalo da bude? Mislim da je Srbija uhvatila kopču s realnošću time što je shvatila da ne može da živi van sveta, protiv sveta i mimo sveta. Što je počela da komunicira. Neki intelektualci u Srbiji nisu ni prestajali da komuniciraju sa svetom. Neki drugi to ni danas nisu počeli. Mislim da je sada, na sreću, postalo manje važno jesu li intelektualci uspeali da nađu kopču, a mnogo više jesu li u tome uspeali mladi ljudi. Meni se čini da su uspeali. Rekla bih da se Srbija, sve u svemu, oslobađa antagonizama gde god to može. Mislim da će komunikacija sa svetom sama od sebe upokojiti relikte nacionalizma, koje još uvek gledamo.

Nedavno se u knjižarama pojavila kapitalna knjiga Edvarda Saida „Orientalizam” u vašem prevodu. Prošle godine, u istoj ediciji XX VEK objavljena je i knjiga „Imaginarni Balkan” Marije Todorove. Prošle nedelje u Beogradu je kao predavač gostovao Boris Buden, koji je na jednom mestu u svom predavanju upotrebio termin kultur-rasizam i objasnio da više nije

reč o rasizmu zasnovanom na predrasudi da je jedna rasa po svojim odlikama superiornija od druge nego o shvatanju prema kojem je jedna kultura superiornija od druge, te da otuda s pravom za sebe zahteva dominantan položaj. Mogu li nam knjige poput „Orijentalizma” i „Imaginarnog Balkana”, kao i termini poput kultur-rasizma pomoći da shvatimo i objasnimo odnos, recimo, Zapada prema Jugoslaviji, Hrvata prema Srbima, i, konačno, Srba prema Albancima?

Saidova knjiga, pa za njom i knjiga Marije Todorove, važne su zato što pokazuju jedan aspekt takozvanog socijalnog konstruisanja realnosti. Obe pokazuju kako sistem predstavljanja – u ovom slučaju, naučnog ili fikcionalnog predstavljanja, sadržanog u tekstovima o Orijentu, odnosno Balkanu – podstiče i podržava određeni sistem političke moći, koji onda ima neposredni uticaj na političko ponašanje prema „objektu” predstavljanja. Recimo, korpus devetnaestovekovnih tekstova o Orijentu stvorio je sliku „Arapina” kao esencijalno, definitivno i kolektivno primitivnog, čulnog a ne intelektualnog, lenjog, itd. U takvoj reprezentaciji, sve to čini „Arapina” „nesposobnim za život”, tj. za samostalnost, razvoj, dostizanje civilizacijskih tekovina. Zato što je on takav, njime se mora spolja upravljati, njegovom se životu mora spolja dati red, poredak i smisao, njime se mora vladati. Štaviše, i on sam to traži.

Ta vrsta predstavljanja, smatra Said, stvara određenu vrstu realnosti na terenu, u životu i politici. Odnosno otvara prostor za političku, ekonomsku, kulturalnu dominaciju. Tekst i kontekst, tekst i politika, tesno su vezani. Said tvrdi da naučni i fikcionalni tekstovi nisu „slobodni”, nego da stoje pod uticajem nadređenih struktura društva i da tim strukturama daju dodatnu snagu. Zato on kaže da je „orijen-

talizam suštinski politička doktrina”. „Univerzum diskursa” konstruiše identitete, kako identitet onoga koji je posmatran, tako i onoga koji posmatra. Onaj koji je posmatran esencijalizovan je, kolektivizovan, izbačen iz procesa istorijske promene, ukratko: „pre svega je Orijentalac, pa tek onda čovek”. U tom sistemu reprezentovanja, on je, takav, skamenjen. A onaj koji ga posmatra skamenjen je, opet, u predstavi o sopstvenoj individualizovanosti, sposobnosti za promenu i razvoj, za raznovrsnost i napredak. Pa pošto su uloge tako čvrsto podeljene, jedan mora večno da vlada, drugi večno da se potčinjava.

Što se tiče nas i Hrvata, Albanaca, ... *Orijentalizam* i *Imaginarni Balkan* mogu lepo da nas upute da potražimo vlastite sisteme reprezentacije u čijoj smo vlasti. Svakako da kod svih nas, Srba, Hrvata, Albanaca, ..., postoji tendencija „kulturnog rasizma”, kako je to lepo rekao Buden. Ona, međutim, ni na jednoj strani nije monolitna, jer smo mi svi bliži jedni drugima i interakcija među nama je veća nego između Orijenta i Zapada. A tokom naših isprepletenih istorija bilo je, da se ne zaboravi, i jakih tendencija da se između svih nas razgrade odnosi moći i dominacije. To što su te tendencije pogotovu u poslednjoj deceniji ovoliko otišle k vragu takođe ne treba uzimati kao definitivnu tačku istorijskog razvoja.

Ali, ako govorimo o neposrednoj stvarnosti, evo pokušaja jedne paralele. Pre godinu-dve, Marko Nicović, čuveni srpski policajac, ovako se, u jednoj TV-emisiji, osvrnuo na kosovske Albance: „Albanci su se strahovito razvili. Mi smo verovali da su oni 'kikiriki-semenke', ali oni su nas iznenadili...” „Kikiriki-se-

menke” je očit primer „kulturnog rasizma” o kojem govori Buden. Pritisak životne realnosti ga je, ipak, dezavuisao već u Nicovićevevoj izjavi. Na drugoj strani, kad je Vojislav Koštunica izabran za predsednika Srbije, razni važni predstavnici kosovskih Albanaca požurili su da izjave kako on nije ništa drugo nego uglađeniji Milošević. I ta predstava spada u red esencijalističkih predstava o Srbima i njihovoj politici (jednom Milošević, uvek Milošević). I ona će, naravno, morati da se razgradi pod uticajem životne realnosti.

Mene Saidova knjiga zanima i kao štivo koje nas uči nečemu što se retko pominje a stalno je potrebno: važnosti menjanja perspektive. Pogledaj sebe iz perspektive drugog, i drugog iz njegove sopstvene, ta gimnastika vrlo je korisna! Nadam se, takođe, da ćemo svi mi ovde stići do tačke kad ćemo početi da se bavimo društvenim i političkim procesima koji su nas – uprkos našem boljem znanju, što bi se reklo engleskim idiomom - naveli da se opredelimo za esencijalistički, kolektivistički i dezistorizovan pristup samima sebi i onima oko nas.